

Classe 4: L'aparició de l'art

Classe preparada DOCENTS

ÍNDEX

1. Introducció a l'equip docent

2. Introducció

3. Quin humà va ser el primer a fer art, el neandertal o el sapiens?

4. Homo sapiens, l'artista

5. Les principals tècniques artístiques del Paleolític.

1. Introducció a l'equip docent

Detall a un cervoid gravada en un coab, trobada al jaciment de El Molí del Salt (Vimboadi i Poblet, Tarragona). Autor: A. Ollé

Notes per a l'equip docent

Aquest tema, com tants altres, és controvertit. Definir què és art és un problema clàssic i antic, i aquesta manca de consens al respecte també es dona en el camp de l'arqueologia. En aquest document intentarem ser clars i parlar d'evidències, tot i que també explicarem aquelles propostes més conflictives.

L'aparició de l'art i el comportament simbòlic tenen unes conseqüències enormes en la societat humana. Juntament amb el llenguatge, són el motor de la generació de cultures i entitats col·lectives.

Deixem al vostre criteri i elecció el tipus d'activitats que es poden fer.

2. Introducció

Detall a un cervoni gravada en un coab, trobada al jaciment de El Molí del Salt (Vimboadi i Poblet, Tarragona). Autor: A. Ollé

Introducció

L'art és una característica molt especial de la nostra espècie. A la classe 3 ja hem vist que alguns animals tenen comportaments tecnològics bastant complexos, com ara alguns que tenen com a conseqüència «instal·lacions» que, des del punt de vista humà, es podrien considerar artístiques.

Per exemple, alguns comportaments festejadors d'alguns ocells inclouen instal·lacions o balls que semblen artístics als ulls dels humans actuals:

https://www.youtube.com/watch?v=fw5_p0OI3uY

Ocell del paradís: <https://www.youtube.com/watch?v=07b9ueU5ZSM>

Vídeo creació d'un niu de peix globus

<https://www.youtube.com/watch?v=eEOQKo2qDW0>

Però tots aquests comportaments són biològics. Són comportaments innats a tots els individus de l'espècie, que funcionen per a poder seleccionar una parella més bona. Els colors vius dels plomatges, els esforços físics que impliquen alguns balls de festeig, etc., només s'aconsegueixen amb una dieta molt bona, que indica que l'individu està sa i té recursos per a menjar. Així mateix, l'enorme desgast que suposa la creació de nius o la instal·lació d'elements decoratius és un

esforç que indica que l'individu té força i totes les capacitats per a fer-se càrrec de la cura de les cries o per a ajudar-hi. Tot plegat, són comportaments biològics que tenen caires artístics sota la mirada humana, però que no impliquen la concepció artística per part dels animals que els tenen.

La definició de què és art no és fàcil de resoldre. És una discussió molt clàssica i aquí no la solucionarem. En tot cas, és important tenir en compte que hi ha molts tipus d'expressions artístiques de les quals és molt difícil trobar evidències. Per tant, aquest dossier parla d'evidències científiques quan les excavacions arqueològiques permeten rescatar artefactes que són una prova indiscutible d'una disciplina artística.

3. Quin humà va ser el primer a fer art, el neandertal o el sapiens?

Detall a un cervoni gravada en un coab, trobada al jaciment de El Molí del Salt (Vimboadi i Poblet, Tarragona). Autor: A. Ollé

Els primers elements considerats artístics més antics del món acostumen a ser sempre **ornaments**, penjolls i altres objectes perforats amb la intenció de penjar-lo a algun lloc. Petxines, ullals i dents d'animals, petites pedres i altres objectes diversos són entre els primers elements considerats com a ornamentació personal. La decoració personal és una expressió artística indiscutible avui dia, però sabem que també té una fortíssima càrrega simbòlica a les comunitats prehistòriques o indígenes actuals. Més enllà del sentit estètic, el component de simbologia social és enorme en la majoria dels casos, i es tracta d'un element d'identificació individual, sempre dins d'un grup. Així, la troballa d'elements perforats, normalment de mida petita, implica l'existència del concepte d'ornamentació simbòlica del cos humà. Les troballes més antigues d'ornaments al món són al Marroc, a la Grotte des Pigeons, amb 80.000 anys. També a Sud-àfrica, en un conjunt de jaciments costaners amb un important conjunt de petxines perforades datades en uns 75.000 anys.

<https://www.theguardian.com/world/2004/apr/16/artsandhumanities.arts#:~:text=Around%2075%2C000%20years%20ago%2C%20in,by%20at%20least%2030%2C000%20years.>

L'ús d'ocre amb diferents finalitats també pot ser considerat un comportament simbòlic, però com que també té usos sanitaris o medicinals (protecció del sol o els insectes, tractament de la pell, etc.), la seva troballa és més conflictiva d'associar a un comportament estrictament simbòlic o artístic.

Pel que fa a Europa, els primers ornaments personals apareixen en un conjunt de jaciments molt escassos i molt especials, que s'han anomenat *châtelperronians*. Aquests jaciments han estat sempre en la polèmica, ja que hi ha aparegut unes eines de pedra evolucionades a partir de la tecnologia neandertal, i estan ubicades cronològicament al final de la seva existència. La presència d'ornaments personals, principalment fets amb dents d'animals, ossos i pedres, juntament amb eines evolucionades mosterianes, en unes dates entre els anys 41000 aC i 36000 aC genera un curt solapament cronològic amb els primers *Homo sapiens* que arriben a Europa.

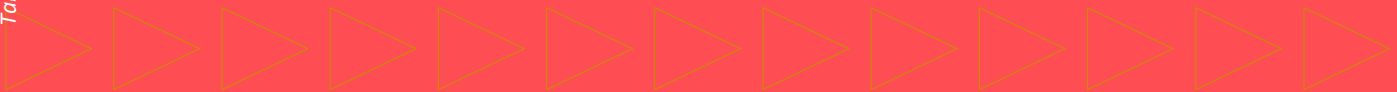
La gran qüestió és si els neandertals estaven desenvolupant el seu comportament simbòlic independentment o bé si va ser conseqüència del contacte (no clarament documentat de moment) amb l'*Homo sapiens*. Per a entendre bé la polèmica cal tenir en compte dues coses: que no trobem solapament en una regió de diferents nivells d'ocupació corresponents a diferents espècies (neandertals/*sapiens*), i que el sistema de carboni 14 està al límit de la seva vida útil i proporciona marges d'error més amplis del que convindria per a aquestes cronologies. Per tant, és molt difícil precisar la relació entre aquests tecnocomplexos associats a dues espècies diferents.

A més, l'any 2018, en un estudi publicat a la revista *Science*, es van presentar els resultats de l'aplicació d'un sistema de datació basat en la relació urani-tori en determinades pintures de la península Ibèrica. S'afirma que 3 dels motius estudiats tenen almenys 64.000 anys d'antiguitat i que, per tant, han de ser obra dels neandertals. El mateix any es presentaven unes conquilles perforades, localitzades en una cova costanera de Múrcia, amb 115.000 anys, però que han estat qüestionades perquè es poden haver perforat naturalment. Aquest estudi, tant l'un com l'altre, han estat qüestionats constantment des del 2018, especialment el sistema de datació urani-tori i la manera en què s'ha aplicat a les pintures.

4. Homo sapiens, l'artista

Detall a un cervoni gravada en un coab, trobada al jaciment de El Moli del Salt (Vimboadi i Poblet, Tarragona). Autor: A. Ollé

***Homo sapiens*, l'artista**

Les evidències d'art que trobem a partir de l'arribada de l'*Homo sapiens* són molt més abundants, i indiscutibles en molts casos. A partir del 38000 aC apareix la cultura aurinyaciana, on trobem la forma de talla laminar i un canvi important respecte dels tecnocomplexos neandertals, com ara l'augment considerable de les eines d'os, banya i ivori. Les restes d'*Homo sapiens* són extremadament escasses en aquest període, però es creu que aquesta tecnologia és exclusiva dels nouvinguts, amb un origen a l'Orient Pròxim, pel que se sap de moment. I destaca sobre manera la presència d'evidències artístiques indiscutibles. A partir d'aquest període, en quasi tots els jaciments aurinyacians trobem ornaments personals, i en alguns fins i tot instruments musicals, escultures o gravats. Les pintures rupestres es fan cada vegada més evidents i més espectaculars, amb casos com la Grotte Chauvet, amb una antiguitat estimada de 35.000 anys pel cap baix.

5. Les principals tècniques artístiques del Paleolític.

Detall a un cervoni gravada en un coab, trobada al jaciment de El Molí del Salt (Vimboadi i Poblet, Tarragona). Autor: A. Ollé

La música

Sabem que per a fer música no cal res més que el cos humà mateix, amb la veu o fent percussions picant de mans, de cames, etc. Però nosaltres hem de parlar amb certesa, i per tant necessitem una evidència, que en el cas de la música és l'existència d'instruments musicals indiscutibles.

L'any 2008, a les excavacions de Hohle Fels, a Alemanya, es va trobar a la base d'un nivell aurinyacià de fa més de 35.000 anys una flauta d'os de voltor quasi sencera, i diversos fragments de flautes fabricades en ivori. Més enllà de les qüestions tècniques, la troballa de l'instrument musical més antic del món va aportar una prova indiscutible. Tot i això, la música va poder existir molt abans, sense instruments musicals recuperables.

https://www.researchgate.net/publication/26318287_New_Flutes_Document_the_Earliest_Musical_Tradition_in_Southwestern_Germany

Es troben més exemplars de flautes al llarg del paleolític superior, especialment a França, però també al nord de la península Ibèrica, quasi sempre fragments.

També trobem xiulets i bronzidors, dos instruments per a fer sons l'ús dels quals com a instruments musicals, però, ha estat discutit, ja que sembla que poden tenir un ús funcional per a codificar missatges. De fet, es coneixen falanges perforades que podrien funcionar com a xiulets, però també podrien ser forats produïts per carnívors.

No s'han recuperat altres instruments musicals evidents, atès que molts tipus de materials orgànics no s'han conservat, i sens dubte hi ha un ventall molt gran de fabricació d'instruments amb aquests materials, especialment instrument de percussió (tabals, litòfons i xilòfons, troncs buits, etc.). Es coneixen també alguns llocs (estalactites, lloses de pedra, etc.) que mostren evidències de percussions, però és molt difícil distingir-los de les accions tecnològiques (encluses).

La música és una part molt important de la cultura de les comunitats de caçadors recol·lectors. En tenim mostres en les comunitats que encara van arribar al segle xx, a més de les gravacions i documentacions. Encara ara queden algunes comunitats paleolítiques, moltes de les quals adaptant-se com poden al salt enorme que suposa incorporar-se al món actual. En cultures sense escriptura, la música té un paper fonamental en la transmissió cultural i dels coneixements de la comunitat.

Només per posar un exemple de fins a quin punt salvaguarden la seva cultura, els aborígens australians eren capaços de recitar, cantant, el nom de tots els avantpassats d'una persona fins quasi remuntar-se a l'inici de l'era moderna, uns 2.000 anys. Les cançons aborígens ho són tot, i a través d'elles es transmet tota la informació necessària per sobreviure en un continent tant hostil: els mapes amb els espais importants per caçar, aconseguir aigua, eines, etc. Els aborígens australians encara expliquen històries (llegendes) sobre com van arribar els primers humans al continent, ara fa més de 55.000 anys. Són nombrosos els casos de comunitats indígenes que contenen històries (teòricament llegendes mitificades) on s'expliquen qüestions de famílies i milers d'anys, que més tard la ciència ha confirmat. La música és la forma de transmissió i de fixar la informació a la memòria col·lectiva.

Escultura

Les primeres evidències clares d'escultura apareixen també amb l'Aurinyacià, ara fa uns 38.000 anys. S'han proposat escultures molt anteriors, con les anomenades «venus» de Tan-Tan (Marroc) i Berejat Ram (Israel), que van aparèixer en diferents contextos arqueològics, tot i que les dues d'uns 250.000 anys d'antiguitat (amb datacions molt àmplies però antigues). En realitat, hi ha molts i moltes investigadores que qüestionen l'atribució d'escultura per a aquestes dues peces.

Imatge 1: les dues peces proposades com a "venus", amb 250.000 anys. Esquerra: "venus" de Tan-tan (Marroc), i a la dreta la "venus" de Berejat Ram (Israel)

Hi ha més casos on s'ha proposat l'existència d'escultura, però serà amb l'Aurinyacià i l'arribada de l'*Homo sapiens* quan apareixen les primeres indiscutibles.

Una vegada més hem de parlar dels jaciments centreeuropeus, com l'espectacular conjunt de la regió alemanya de Suàbia, a la coneguda cova de Hohle Fels, amb més de 35.000 anys d'antiguitat, on es va trobar el que per ara és la venus més antiga coneguda a Europa. Es tracta d'una petita figura (6 cm), que representa una figura femenina, sense cap, i amb un petit forat que indica que es va utilitzar com a penjoll.

Imatge 2: Venus de Hohle Fels (Alemanya), amb més de 35.000 anys

Les venus paleolítiques són figures esculpides en diferents materials, normalment de mida petita i transportable, que representen dones, quasi sempre amb atributs sexuals molt marcats i normalment amb la cara anònima, poc definida o inexistent. Cal recordar que també hi ha figures semblants amb representacions masculines, i són especialment nombroses les d'animals. A la zona centre est d'Europa es troben la majoria de les figures localitzades, així com a França. Moltes estan fetes amb ivori de mamut, però també amb pedres de diferents tipus.

Durant el paleolític superior, l'escultura és una part important de l'art d'aquestes comunitats de caçadors recol·lectors. Els materials més utilitzats són la banya de cèrvids (ren i cérvol principalment), ivori de mamut i roques (normalment toves i fàcils de treballar, com calcària o talc). Trobem moltes escultures incorporades a eines, o eines decorades profusament. Un cas molt conegut són els propulsors.

Imatge 3: propulsor del Mas d'Azil (França), amb un cérvol jove que mirà un ocell que li pica el cul

El gravat

El gravat, en termes prehistòrics, és la tècnica per la qual es crea una depressió o solc en un material, amb l'ànim de representar alguna cosa. Es feien gratant o copejant el material. Hi ha bastantes evidències de gravats anteriors al paleolític superior (depressions circulars o cocons, línies paral·leles o en geometries diverses, etc.). Tenen un origen humà indiscutible i apareixen ja des de moments aixelians (amb més de 250.000 anys). Però molt més discutit és el seu caràcter artístic. I és que l'art paleolític és ple de símbols i dissenys geomètrics (sovint repetits a diferents coves de territoris distants), però no és es pot descartar que tinguessin una funcionalitat.

En tot cas, el gravat serà una de les tècniques més utilitzades en tot tipus de suport, i serà molt més freqüent que la pintura. De fet, a les nostres terres, els Països Catalans, és la tècnica dominant en la immensa majoria d'obres paleolítiques. A la cova de la Font Major, a l'Espluga de Francolí (Tarragona), s'ha descobert recentment un santuari (una zona de la cova amb una concentració de figures paleolítiques gravades). Cavalls, braus i cérvols són els animals més representats, però també hi trobem símbols.

Imatge 4: dos dels conjunts de la cova de la Font Major (l'Espluga del Francolí, Tarragona). Esquerra: representació d'un èquid. A la dreta, conjunt de signes

Una de les formes més abundants de gravats a la façana mediterrània són les plaques gravades. Una mostra espectacular la tenim al jaciment del Molí del Salt, a Vimbodí i Poblet, on s'han localitzat més de vint pedres amb gravats fets amb estris de pedra.

Hi trobem representacions de cérvols, principalment, però també hi ha el cas d'una representació d'un campament, amb 7 cabanes. Un dels jaciments més coneguts pel que fa a plaques gravades és la cova del Parpalló, a Gandia (País Valencià), on s'han recuperat més de 10.000 plaques amb gravats, i algunes amb pintures. Es una concentració enorme d'art moble.

En territoris on no hi ha coves, també s'han trobat santuaris paleolítics amb gravats, fets en roques a l'aire lliure. Una de les concentracions més conegudes del món és la vall de Foz Côa, al nord de Portugal, amb centenars de gravats, especialment cavalls i bòvids.

La pintura

La pintura paleolítica és molt coneguda. A partir de l'Aurinyacià, una vegada més, trobem cada vegada més conjunts de pintures paleolítiques, principalment a l'interior de les coves, i sovint a la part més profunda. Això, segurament és degut a una millor conservació de les pintures, però també sembla haver-hi una intenció d'utilitzar especialment els espais profunds de les coves per alguna raó.

Un dels conjunts més importants, i més antics, és la Grotte Chauvet, a França. Descoberta fa relativament pocs anys, s'hi va localitzar un pis inferior que no s'havia descobert encara, on s'ha trobat un espai sense trepitjar des de fa més de 35.000 anys, amb panells de pintures realment espectaculars des d'un punt de vista tècnic.

Podeu fer-hi una visita virtual i obtenir-ne més informació aquí:

<https://archeologie.culture.fr/chauvet/es>.

A la península Ibèrica també s'ha trobat un espai semblant, sense trepitjar, a la cova de La Garma (Cantàbria):

<https://www.cuevadelagarma.com/>

Podeu trobar nombroses pàgines web amb visites virtuals:

<https://archeologie.culture.fr/lascaux/es>

<https://www.pechmerle.com/>

<http://www.culturaydeporte.gob.es/mnaltamira/home.html>